

ANDRIJAN LAH: SLOVENSKI KNJIŽEVNIKI IN KNJIŽEVNICE V KOMUNISTIČNIH ZAPORI

Andrijan Lah je v svojo knjigo uvrstil 63 literatov in publicistov, ki sta jim bila zaradi najrazličnejših razlogov v času komunizma na Slovenskem odvzeta prostost ali življenje. Odločil se je za razvrstitev po letnici rojstva, kar mu je po mojem mnenju onemogočilo opredelitev do tehtnosti krivic, ki so bila tem piscem storjena, bralec pa lahko dobi napačen prvi vtis, da so bili prav vsi obravnavani avtorji zaprti zaradi knjižnega delovanja. Za vire so avtorju obravnavane knjige služili tako spominski zapisi samih književnikov kot tudi arhivski viri zapisnikov, hranjeni v Arhivu Republike Slovenije. Oboje nam že na začetku

odpira pomembna vprašanja o pristnosti in objektivnosti samih zgodovinskih pripovedi o dogodkih v času komunizma. Med branjem pa nas vendarle zmoti pretirana pristranskost in subjektivnost avtorja, ko npr. komentira arhivske vire: »Seveda se navsezadnje lahko celo čudimo, da ni bil Dolenec kot idejni nasprotnik komunizma kar na hitro likvidiran.« (13); »Obtožbe proti družini Strniša so tako bombastične, da mejijo že na črni humor.« (15); »V obtožnici proti Velikonji preberemo med drugim, da je pisal profašistične članke (?!), delil podporo profašistično usmerjenim prosilcem (?!), bil v okupatorjevi službi (kateri uslužbenec v Ljubljani pa ni bil v okupatorjevi službi?!) in da je bil (vrhunec vsega!) eden najvidnejših idejnih voditeljev slovenskega fašizma.« (24)

Pisce v knjigi bi bilo primerneje razvrstiti v različne skupine, predvsem zaradi preglednosti in lažje obravnave same tematike. (1) V prvo skupino bi lahko uvrstili 12 publicistov: Ivan Dolenec, Pavla Hočevnar, Angela Vode, Janko Tavzes, Rado Bednarik, Ciril Štukelj, Janez Logar, Slavko Tuta, Ljubo Albert Marc, Ljubo Sirc, Franc Cerar, Viktor Blažič.

(2) V drugi skupini se nahaja 9 duhovnikov, ki so bili pod stalnim nadzorom ne samo zaradi literarnega delovanja, temveč predvsem kot predstavniki slovenskega klera: Januš Golec (naj bi

sodeloval pri ilegalni organizaciji, ki je ljudi spravljala čez mejo), Janez Jalen, Filip Terčelj, Franc Hrastelj (bil je sumljiv kot bivši taboriščnik), nadškof Jožef Pogačnik (obsojen propagande proti OF v Marijanišču ter zlorabe vere in Cerkve v politične namene), Lojze Kozar st. (zaradi zbiranja darov za gradnjo cerkve), lazarist Franc Sodja (pomagal bogoslovcu pri pobegu iz Jugoslavije), lazarist Mirko Kambič (obtožen organiziranja katoliške akcije), Jožko Kragelj (pisal je članke o duhovnikih, ki so jih komunisti pomorili med vojno).

(3) Najhujša oblika komunistične diktature je doletela Velikonjo in Terčelja, ki sta bila v letih 1945/46 likvidirana. Žal je pesnik Ivan Hribovšek le bežno omenjen pri Marijanu Tršarju, s katerim sta se srečala v Teharjah, nato pa je bil Hribovšek likvidiran. Več informacij o slednjem lahko bralec najde v monografiji o Ivanu Hribovšku, ki jo je napisal France Pibernik leta 2010.

(4) V naslednji skupini se znajdejo književniki, ki so bili zaprti zaradi knjižnega delovanja, npr. kršenja kulturnega molka med vojno (Janez Jalen, Janko Moder, Emilijan Cevc, Marijan Tršar, Mitja Šarabon, Radivoj Rehar), zaradi prispevkov ali delovanja v literarnih revijah (Taras Kermauner, Veno Taufer, Vital Klabus kot sodelavci Revije 57, Tomaž Šalamun kot pesnik pri reviji Perspektive, Branko Šömen kot sodelavec študentske revije

Bruc, Marijan Rožanc zaradi prispevkov v reviji *Most*), posedovanja sistemu nenaklonjenih knjig in revij (Drago Jančar zaradi knjige *V Rogu* ležimo pobiti, Marijan Breclj zaradi goriškega protikomunističnega tednika *Slovenski Primorec*). Lah (2017: 112) predvideva, da se je Mitja Šarabon zameril komunistom s pesmijo, posvečeno domobrancu Balantiču, pa tudi Marijan Tršar, ki je bil z njim zaprt v italijanskem taborišču, je ilustriral njegov *Sonetni venec*.

(5) V peto skupino lahko uvrstimo literate, ki so bili zaprti zaradi drugih razlogov, npr. povezovanja s pobeglimi emigranti in drugimi za sistem nevarnimi osebami (družina Strniša, Ladislav Kiauta, Žarko Petan), emigracije (Kajetan Gantar), domnevne povezanosti z Nemci, predvsem tisti, ki so bili v nacističnih taboriščih ali so delovali kot domobranci (Lovrenčič kot ravnatelj gimnazije v Gorici; Premru, Ludvik Mrzel, Igor Torkar kot taboriščniki; Jakob Savinšek, Franc Pediček, Andrej Hieng, Mirko Zupančič, Pavel Kogej, Marko Kremžar kot domobranci; Karel Mauser kot bogoslovec in sin kočevskega Nemca, Lojze Kovačič), zaradi informbiroja (Vinko Möderndorfer st., Vladimir Premru, Milena Mohorič, Milica Ostrovška, Cvetko Zagorski, Oleg Križanovskij), zaprti so bili tudi kritiki pravnega sistema (Ljuba Prenner), avtorji političnih šal in

kritičnih izjav (Vitomil Zupan, Dušan Pirjevec, Joža Javoršek, Dane Zajc, Rado Bordon – član TIGR-a), Jureta Detelo pa so leta 1978 zaprli za šest dni zaradi neplačane kazni in kongresa Zveze komunistov. V knjigi pogrešam še pesnika Antona Vodnika, želim pa si tudi omembe slovenskih literatov, ki so bili v tem času v drugih zaporih, npr. Ciril Zlobec, Lojze Krakar, Lovro Kuhar, komunisti so kot tujega vohuna obtožili celo Cirila Kosmača in ga odstavili z uredniškega mesta Slovenskega poročevalca.

(6) V zadnji skupini je vredno omeniti še tiste, ki jim je oblast omejila javno kulturno delovanje ali so bili podvrženi državnemu cenzuri, npr. Gustav Strniša, Joža Lovrenčič, Velikonja, Rehar, Zupan, Rožanc, Lojze Kovačič. Tako za sodelavce *Revije 57* kot njene naslednice *Perspektive* (Kermauner, Smole, Šeligo, Strniša, Taufer, Zajc, Kovačič) je bila značilna kritika tedanjega režima. Lah v knjigi ne omenja prepovedi uprizorjanja njihovih dramskih iger ali prepovedi Rožančeve drame *Topla greda*, ki kritizira socialistično kmetijstvo. Slednjega je kritiziral tudi politik Pučnik, ki je bil izgnan iz države. V knjigi je omenjena popolna prepoved del Velikonje in Lovrenčiča ter omejeno izdajanje tekstov Vitomila Zupana. Naj dodam, da je bil prepovedan tudi film *Nasvidenje* v naslednji vojni, posnet po njegovi knjigi *Menuet za*

kitaro. Oblasti pač ni bila všeč pretirana natančnost opisovanja razmer v partizanskih enotah (npr. bolhe).

Na koncu sledi še izčrpna študija Rojstvo nasilja iz duha utopije dr. Marjana Dolgana, upokojenega znanstvenega svetnika Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. V njej iz zgodovinskega stališča razlaga vzroke za preganjanje slovenskih književnikov med letoma 1945 in 1990. Da bralec njegove študije ob branju ne bo zmeden, naj na začetku opozorim na napačno navajanje zgodovinskega imena držav, ki smo jim Slovenci pripadali med letoma 1918 in 1990: Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je nastala 29. oktobra 1918, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev pa 1. decembra 1918. Leta 1929 jo nasledil Kraljevina Jugoslavija, ki je bila po drugi svetovni vojni, 29. novembra 1945, preimenovana v Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. Ta je bila nato s sprejetjem nove ustave, 7. aprila 1963, preimenovana v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo. Dr. Dolgan v študiji omenja indeks prepovedanih knjig, ki ga je leta 1945 podpisal minister za prosveto Ferdo Kozak. Na našem ozemlju taka cenzura ni bila nič novega, saj so obstajali taki indeksi (*Index librorum prohibitorum*) že vse od papeža Pavla IV. (1559) do Drugega vatikanskega koncila (1965), cerkvenim pa so se v drugi polovici 18. stoletja pridružili še državni indeksi.

Na seznamu so se znašla protestantska, teološko problematična, politična, okultistična, erotična, filozofska in zgodovinska dela, ki niso bila v skladu z ideologijo države ali Cerkve. Na komunističnem indeksu pa so se znašla dela, ki naj bi bila nasprotna narodno-osvobodilni borbi, odklanjala novi socialni red, širila versko nestrpnost, popolna prepoved pa je veljala za profašistično usmerjene avtorje. Knjig niso izločali iz učiteljskih knjižnic. Prepovedane so bile teme o dogajanju med in po drugi svetovni vojni. Kateri slovenski literati so se znašli na indeksu prepovedanih knjig? To so bili predvsem tisti, ki so po vojni emigrirali ali bili med vojno nasprotniki osvobodilnega gibanja (Zorko Simčič, Jože Krivec, Stanko Kociper, Mirko Javornik, Tine Debeljak, Vinko Beličič), so med vojno padli v vojaških enotah okupatorja (Balantič) ali bili ubiti po vojni (Velikonja). Leta 1952 je bil »prisilno upokojen« tudi pesnik Edvard Kocbek, Agitprop pa je ukinil tudi vse predvojne založbe, razen Družbe sv. Mohorja (Gabrič 2008).

Marjan Dolgan izpostavi tudi, da je bila edina veljavna literarna smer takrat so-crealizem in tudi napredni

socialni realizem. Poudari, da se je »precej književnikov /.../ partizanom pridružilo iz patriotizma in z željo, da bodo v svojih delih ohranjali slovensko besedo, ki ji je okupator pretil z uničenjem« (Dolgan 2017, 199). Zato niso bili navdušeni nad obveznimi določili pisanja besedil. Glavni ideolog socrealistične poezije pri nas je bil Boris Ziherl. Zato tudi niso bili sprejeti pesniki ekspresionizma, kot so npr. Anton Vodnik, ki je dobival negativne kritike, Joža Lovrenčič, katerega knjige so izločili iz knjižnic, ter Božo Vodušek in Miran Jarc. Kritizirali so tudi intimistične pesnike, npr. Ado Škerl, vendar se je ta smer uveljavila leta 1953 s Pesmimi štirih. Glavni pesniki graditeljske socrealistične poezije pri nas so bili številni pesniki, npr. Oton Župančič, Lojze Krakar, Lili Novy, Menart, Minatti, najdemo pa jo predvsem v Mladinski reviji. Nekoliko poenostavljena je domneva dr. Dolgana, da je France Kidrič, ustanovitelj Inštituta za literaturo, dobil predsedniško mesto SAZU zaradi svojega sina Borisa Kidriča, enega od ustanoviteljev Komunistične partije Slovenije. Kidrič je namreč pred dosego tega častitljivega mesta prav tako opravljal

vidne funkcije v slovenskem visokošolskem in znanstvenem prostoru: bil je dekan Filozofske fakultete, rektor ljubljanske univerze, eden od ustanoviteljev Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani ter Akademije znanosti in umetnosti.

Knjiga Slovenski književniki in književnice v komunističnih zaporih nam prikazuje, kakšne so bile razmere v slovenskem prostoru v času komunizma in kakšne možnosti so imeli za svoje delovanje književniki kot vidni predstavniki intelektualcev. Ker je v tem sistemu veljala cenzura tiska, lahko predvsem mi, mlajši državljani Slovenije, šele v zadnjih dvajsetih letih prebiramo literarna dela s tematiko o med- in povojnih pobojih, npr. Tone Perčič, In ti boš meni ponoči trkal na vrata (1998); Drago Jančar: To noč sem jo videl (2010); Vinko Möderndorfer: Pokrajina št. 2 (1998), Druga preteklost (2017).

Literatura

Aleš Gabrič, 2008, Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve verbalnega delikta. **Primerjalna književnost** 31.

Andrijan Lah, 2017, Slovenski književniki in književnice v komunističnih zaporih. Ljubljana: Družina.

Nina Ditmajer